

УДК 346.91

О. Ю. Минюк,
кандидат юридичних наук,
доцент
В. С. Андросович,
здобувач вищої освіти,
Університету ДФС України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена актуальним питанням щодо процесу доказування та поняттю доказів у господарському процесуальному праві. Розглянуто зміни, які були внесені до Господарського процесуального кодексу України, стосовно процесу доказування та доказів.

Ключові слова: господарське процесуальне право, докази, доказування.

Е. Ю. Минюк,
кандидат юридических наук,
доцент,
В. С. Андросович,
соискатель высшего
образования,
Университет ГФС Украины

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ДОКАЗЫВАНИЯ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ

Статья посвящена актуальным вопросам относительно процесса доказывания и понятию доказательств в хозяйственном процессуальном праве. Рассмотрены изменения, которые были внесены в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины относительно процесса доказывания и доказательств.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное право, доказательства, доказывание.

O. Yu. Myniuk,
*Candidate of Juridical Science,
Associate Professor,*
V. S. Androsovysh,
*applicant for higher education,
University of SFS of Ukraine*

CONTEMPORARY ISSUES ON EVIDENCE AND PROOFS IN ECONOMIC LAW

The article is devoted to the contemporary issue concerning the process of proof and the concept of evidence in economic law and the latest changes made to the Commercial Code of Ukraine concerning the issue.

Key words: *economic law, evidence, proof.*

Господарські суди в Україні виступають гарантом захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності. При цьому важливою передумовою ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення є встановлення фактичних обставин справи, тобто певного кола фактів, з якими закон пов'язує правові наслідки. Саме вони підтверджують вимоги та заперечення сторін та мають вирішальне значення у процесі доказування. Враховуючи принципи рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, цей інститут є важливим та необхідним елементом справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Також слід зазначити, що для правильного вирішення спорів, підвідомчих господарським судам, варто проаналізувати та встановити дійсні взаємовідносини сторін щодо конкретної справи. З цією метою суду слід з'ясувати, чи були в дійсності допущені порушення відповідачем, які зачіпають законні інтереси позивача, і чи є у відповідача обов'язок із відновлення прав позивача. Однак зрозуміло, що вивчення всіх обставин справи будь-якого господарського спору здійснюється судом лише шляхом вивчення доказів, які містять інформацію про факти та відомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання доказування у господарському процесі досліджувало багато вчених, зокрема В. Ф. Бойко, Ю. М. Грошевий, С. В. Курильова, Б. Т. Матюшина, Т. В. Степанова, І. В. Решетнікова, М. В. Руденко, В. Є. Рязановський та інші. Проте зважаючи на ті процеси, що нині відбуваються у сфері господарського судочинства, зміну напрямів, способів та засобів доказування, цей інститут потребує свого подальшого дослідження та вдосконалення.

На основі досліджених матеріалів поставлено завдання проаналізувати актуальні питання щодо процесу доказування та поняття доказів у господарському процесуальному праві, розглянути зміни, які були внесені до Господарського процесуального кодексу України (надалі – ГПК України), стосовно процесу доказування та доказів, висвітлити актуальні питання інституту доказування у цій сфері.

Загальна схема доказування викладена у ГПК України, зокрема у ч. 3 ст. 13 ГПК України або ч. 1 ст. 74 ГПК України зазначено, що кожна сторона повинна довести ті

обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень; п. 4 ч. 2 ст. 42 ГПК України – учасники справи зобов'язані подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; ч. 2 ст. 74 ГПК України – у разі посилення учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У ст. 86 ГПК України викладено положення щодо оцінки доказів господарським судом [1].

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [1].

Таким чином, у господарському процесі обов'язок сторін довести обставини співвідноситься з правом суду вимагати відповідні докази щодо вчинення тієї чи іншої дії. Тобто обов'язок доказування тлумачиться як те, що докази можна подати самостійно або ж на вимогу суду [2].

Аналіз положень щодо обов'язку доказування і подання доказів (ст. 80 ГПК України), належності і допустимості доказів (ст. 76, 77 ГПК України), звільнення від доказування (ст. 75 ГПК України), витребування доказів (ст. 81 ГПК України) дозволяють стверджувати, що доказування є саме діяльністю сторін, суду та інших учасників процесу, метою якої є встановлення та повне з'ясування всіх дійсних обставин справи, які конкретизуються (індивідуалізуються) залежно від предмета спору, суб'єктного складу сторін, а також тих правовідносин, що мають місце між сторонами в тій чи іншій справі [1].

Взагалі поняття доказів у господарському процесуальному праві не має єдиного тлумачення, так як кожен вчений розуміє по-своєму цей термін. Прихильники ототожнення доказів із фактами об'єктивної реальності (А. Я. Вишинський, М. А. Чельцов) під доказами розуміють тільки факти, а не відомості про них (фактичні дані). Автори такого підходу аналізують судові докази з точки зору відомих фактів, за допомогою яких можливе встановлення невідомих фактів. На думку інших авторів, поняття доказу містить подвійний зміст: як факт об'єктивної реальності та джерело відомостей про цей факт при обов'язковій умові додержання процесуальної форми. Так, М. К. Треушніков визначає судові докази як поняття, що містить у собі два взаємопов'язаних елементи: фактичні дані як зміст доказів та засоби доказування як процесуальну форму [3].

У ГПК України зазначається, що доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [1].

Докази, як і будь-які інші дані, мають певні особливості. Зокрема, їм характерні такі ознаки, як допустимість, належність, достовірність та достатність. Слід зазначити, що актуальним дослідженням залишається питання щодо допустимості доказів у господарському процесі. Одні автори (А. Г. Калпін, Н. Д. Лордкіпанідзе) вважають, що правила допустимості поширюються на всі засоби доведення, інші (А. Ф. Клейнман, К. С. Юдельсон) – що правила допустимості доказів діють тільки у випадку встановлення фактів про умови угод. А. Г. Калпін більш повно розкриває зміст норм про допустимість доказів. На його думку, допустимість складається з трьох вимог: 1) використання для встановлення істини лише передбачених засобів доведення; 2) допустимість будь-яких засобів доведення з числа передбачених процесуальним законом, крім показань свідків;

3) допустимість лише письмових доказів визначеного змісту і форми, усунення всіх інших засобів доведення, а також письмових доказів іншого змісту і форми [4, с. 231]. З вищесказаного можна підсумувати, що допустимість доказів – це важливий елемент у господарському процесі, так як саме це забезпечує вірогідність доказів.

Одним із необхідних досліджень даного інституту є тлумачення терміна про предмет доказування. В юридичній літературі та в судовій практиці відсутні однозначні відповіді на питання, що є предметом доказування. Останнє є важливим завданням як у практичному використанні в правозастосовній діяльності, так і в теоретичному вивченні процесуального доказування. Радянські вчені-процесуалісти традиційно визначали предмет доказування як сукупність суперечливих фактів. На думку А. Ф. Клейнмана, предметом доказування є суперечливі юридичні факти, що мають значення для дозволу справи, тому що вони пов'язані з підставою позову та підставою рішення (мотивами рішення суду). К. С. Юдельсон розумів під предметом доказування факти підстави позову: для доказування необхідно точно визначити його предмет, встановити, які саме факти підлягають констатації як підстави позову [3].

Якщо підвести підсумок з цього питання, то можна зазначити, що предмет доказування – це ті юридичні факти, що мають значення для справи, та те, що підлягає констатації як підстави позову.

Одним із актуальних питань також залишається заключний етап доказування, а саме оцінка доказів. Повна і всебічна оцінка господарським судом доказів має найважливіше значення для винесення законного й обґрунтованого рішення щодо господарської справи. Дійсно, без оцінки неможливо представити весь процес прийняття, збирання, дослідження доказів і винесення правильного рішення. На думку деяких учених, зокрема С. В. Курильова, оцінка доказів зводиться до акта мислення, суцільно логічної операції, і тому виходить за межі процесуальних дій із доказування. Іншими словами, оцінка не може бути об'єктом правового регулювання, оскільки розумовий процес здійснюється за законами мислення, а не права. На думку інших авторів, оцінку судових доказів варто розглядати не тільки як логічну операцію, але і як складовий елемент усього процесу доказування, деякою мірою урегульований нормами процесуального права. Як зазначає А. І. Трусов, у теорії оцінки доказів переплітаються власне юридичні питання з найскладнішими проблемами світогляду, теорії пізнання, логіки, психології й інших наук [5].

Принципи оцінки доказів закріплені на законодавчому рівні. По-перше, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. По-друге, жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності [1].

Варто зазначити, що важливим елементом у функціонуванні та розвитку інституту доказування стало внесення змін до ГПК України. Зокрема, що стосується доказів, то:

– запроваджено інститут свідків як субсидіарне джерело доказів, а саме показання свідків можуть бути джерелом доказів у господарському процесі з певними нюансами їх подання та обмеженням застосування. Наприклад, на підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини, які, відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту, відображаються (обліковуються) у відповідних документах, що обумовлено особливостями розгляду та вирішення господарських спорів;

– розширено перелік доказів, встановлено новий порядок подання доказів, а саме нова редакція кодексу містить новели, які, зокрема, регулюють визначення, порядок надання та дослідження електронних доказів, проведення експертизи не тільки на підставі ухвали суду, а й на замовлення учасників справи тощо. Наприклад, цікавим є те, що інформація з сайтів у мережі Інтернет тепер може бути доказом у суді.

Необхідним елементом у процесі доказування є електронні докази. Вони є новелою у господарському процесі. Електронним документам притаманні такі функції, які не властиві паперовим. По-перше, можливість їх передачі каналами зв'язку. На відміну від традиційних документів ця передача може відбуватися не лише шляхом пересилання матеріального носія, а й передачі каналами зв'язку (у вигляді сигналів) його безпосереднього змісту, включаючи реквізити. По-друге, електронні документи можуть зберігатися на будь-якому носії, конструкція якого дозволяє зберігати інформацію в електронній формі. До електронних документів також відносять відеозапис, звукозапис, інформаційне повідомлення тощо [6, с. 9].

Проте варто зауважити, що значення оригіналу електронного доказу полягає безпосередньо в тому, що він повинен бути першоджерелом, тому на ньому повинні бути зафіксовані дата і час його створення.

Також існує проблема невизначеності процедури засвідчення та посвідчення копій електронних доказів, зважаючи на специфіку окремих електронних доказів (зокрема інформації з мережі Інтернет). Складність полягає в тому, що до моменту розгляду справи судом така інформація вже може бути видалена, що значно знижує шанси довести факт її наявності.

Відповідно до чинного законодавства України нотаріуси не мають повноважень щодо засвідчення електронних копій та посвідчення паперових копій електронних доказів. З огляду на це варто звернути увагу на приписи ч. 2 ст. 97 ГПК України, відповідно до якої за клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання чинності судовим рішенням, а в матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього. Таким чином, на підставі аналізу положень вищевказаної статті можна зробити висновок, що копії електронних доказів може засвідчувати безпосередньо суддя, але після дослідження оригіналу електронного доказу. Враховуючи зазначене, якщо електронна копія електронного доказу не засвідчена електронним цифровим підписом або паперова копія не посвідчена, доцільно подавати до суду оригінал електронного доказу, а після його дослідження подавати відповідне клопотання про повернення матеріального носія, на якому він міститься, після чого суддя/секретар зробить з нього копію та її засвідчить [7].

Зупинимося наразі й на інституті свідків в окремих його аспектах. Існує багато позицій на зазначене нововведення. Деякі вчені навіть визначили порядок надання свідком своїх показань у справі, що складається з двох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі показання свідка має бути оформлено тільки в письмовій нотаріальній формі як заяви свідка, яка повинна містити ряд обов'язкових законодавчо встановлених реквізитів, серед яких можна виокремити загальні реквізити (дані про особу-свідка, викладення обставин, які йому відомо, та джерела їх походження), а також спеціальні реквізити (підтвердження свідка про обізнаність зі змістом закону щодо кримінальної відповідальності за

надання неправдивих показань та підтвердження готовності з'явитися до судового засідання за наявності ухвали суду в цій частині для підтвердження своїх свідчень). На цьому етапі потрібно враховувати наявність винятку в частині відсутності вимоги нотаріально посвідчувати підпис сторін, третіх осіб, їх представників, які дали згоду на допит їх у конкретному процесі як свідків. На другому етапі суд на підставі звернення (клопотання про виклик свідка до судового засідання) будь-якої зі сторін справи (позивача, відповідача, третьої особи) встановлює суперечність між нотаріальною заявою свідка та іншими доказами по справі, чи наявності сумніву щодо змісту, достовірності, повноти таких доказів. Якщо таку суперечність, неповноту не вбачають, суд відмовляє в задоволенні відповідного клопотання сторони по справі. Тому, якщо проаналізувати зазначене, то можна зробити висновок, що в нововведеннях є позитивні моменти тому, що, по-перше, розширено коло засобів доказування шляхом появи показання свідків як нового засобу доказування, по-друге, чітко регламентовано процедуру надання свідком своїх показань із метою недопущення безпідставного затягування судового процесу, зловживання сторонами своїм процесуальним правом із посиленням на змагальність судового процесу та сприяння суду в зборі відповідних доказів [8].

Господарський процес, незважаючи на удосконалення законодавчої бази, має ще й спірні питання. Зокрема, актуальним залишається питання про можливість наділення суду правом за своєю ініціативою збирати докази у справі, на що вчені реагують по-різному. С. Ю. Веденєєв і В. В. Ярков вважають, що суд досліджує обставини у межах доказової інформації, яка надана сторонами, та не збирає доказів за своєю ініціативою. На противагу їх думки, такі вчені, як М. К. Треушніков та В. С. Щербина зазначають, що в сучасних умовах за судом повинна зберігатися функція збирання доказів з певними обмеженнями [9, с. 91].

Також до спірних питань відносять питання щодо обов'язку доказування в господарському процесі. Під цим розуміють, хто і які факти, що входять до предмета доказування, повинен доказувати. Наприклад, одні спираються на те, що в силу принципу змагальності обов'язок доказування позовних вимог покладається на позивача, а заперечень – на відповідача, вольова діяльність яких складає основу всієї процесуальної діяльності з доказування, однак інші вважають, що дещо обмежуються права відповідача і пропонують ввести норму, яка б забезпечувала всебічне, об'єктивне і повне з'ясування прав і обов'язків сторін, всіх обставин справи і причин виникнення спору, і зобов'язувала господарський суд вжити всіх передбачених законом заходів для з'ясування дійсних обставин справи. Тобто, щоб, незважаючи ні на те чи позивач, чи відповідач, а надати докази можна було всім, хто бере участь у процесі у будь-який час.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто зауважити, що інститут доказування є важливим та необхідним елементом справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Докази, маючи певні властивості, повинні бути точними та чіткими, так як неправильні докази тягнуть за собою неправильне рішення. Слід також зауважити, що правильне розуміння поняття про предмет доказування має важливе практичне значення в господарському судочинстві, оскільки робить його осмисленим. Доказування – це центральний момент у судовому засіданні, тому що завдяки йому можна встановити, чи мало місце порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Усі питання, які виникають у перебігу господарського провадження, можуть бути вирішені

лише на підставі обставин, достовірно встановлених під час доказування, правильне його здійснення в змозі забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників провадження, так як докази, надані сторонами, є підставою для прийняття всіх рішень у господарському процесі, а їх оцінка відіграє неабияку роль при його винесенні судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарсько-процесуальний кодекс України : Закон : від 06.11.1991 редакція від 28.08.2018 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Білецька Л. Доказування у господарському процесі України: на шляху до формування судових стандартів [Електронний ресурс] / Л. Білецька // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2. – С. 58–64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_2_9
3. Квіта О.Т. Доказ в господарському процесі: поняття та предмет [Електронний ресурс] / О. Т. Квіта // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 33(1). – С. 169–172. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33\(1\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33(1)_43) – (Серія «Право»).
4. Степанова Т. В. Поняття допустимості доказів у господарському процесі / Т. В. Степанова // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 2. – С. 230–232.
5. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Т. В. Степанова / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2002. – 191 с.
6. Демчишин І. І. Електронні докази в господарському судочинстві України / І. І. Демчишин, О. О. Задорожня. – Одеса, 2018. – 39 с.
7. Брежнева Ю. Електронні докази у господарському процесі: що на практиці? [Електронний ресурс] / Ю. Брежнева. – Режим доступу : jur-gazeta.com/.../elektronni-dokazi-u-gospodarskomu-procesi-shcho-na-praktici.htm.
8. Духовна О. Свідок як новий учасник господарського процесу [Електронний ресурс] / О. Духовна. – Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2018/2/22/168629.htm>
9. Капуш Н. М. Актуальні проблеми доказування у господарському процесі / Н. М. Капуш, О. Л. Курдес // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету : 23–27 квітня 2007 року. – Суми, 2007. – С. 89–95.